

Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті. Сторінки занепаду Острозької ординації

Поселення вздовж річки Случі, згодом – адміністративні осередки господарських комплексів, винесених у заголовок до цієї статті, на історичній мапі Південно-Східної Волині з'явилися у різний час¹. Село Красилів² у Кременецькому повіті відоме вже в середині XV століття³. Наприкінці останнього воно потрапило в орбіту впливу князя Костянтина Івановича Острозького⁴, а з початком наступного століття, як вважається, стало міським поселенням у його маєтках⁵. Осадження сусідньої Базалії⁶ відбулось, імовірно, наприкінці 1560-х чи на початку 1570-х років зусиллями його сина – Василя-Костянтина Костянтиновича. Протягом 1577-1578 років поселення отримало магдебурзьке право⁷.

Територіальне оформлення Базалії та волості у другій половині XVI століття зіштовхнулося з інтересами сусідів – шляхетських родин Сенют і Човганських, які були обурені вторгненням у їхні обшири⁸.

¹ Дякую доброму колезі, історикю Ігорю Тесленку за консультації у процесі написання цієї статті.

² Нині – районний центр у Хмельницькій області.

³ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (далі – AS) / Wyd. Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak. – Lwów, 1887. – Т. 1. – С. 39-40, № 41.

⁴ Ibidem. – С. 113-114, № 114; Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог, 2009. – С. 19; Собчук В. Спори Острозьких і Жаславських за маєтки // В. Собчук. Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014. – С. 165; Його ж. Формування території Кременецького повіту // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 2010. – Т. 260: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Кн. 2. – С. 36.

⁵ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003. – С. 69-70.

⁶ Нині – селище в Теофіпольському районі на Хмельниччині.

⁷ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині... – С. 78; Рибачок І. Місто Базалія в другій половині XVI – першій третині XVII століття // Науковий вісник «Межбіжж». – 2010. – Ч. 1. – С. 137; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – Київ, 2012. – С. 756.

⁸ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛННБ ВР), ф. 103: *Архів Саниг із Красичина*, оп. 1, тека 14, спр. 6283, арк. 1-3; тека 70-72, спр. 6915, арк. 72 зв.; тека 109, спр. 7142, арк. 4; ф. 91: *Архів Радзимінських*, спр. 27,

Судові справи затягувались, «обростали бородами» й поступово від Острозьких перейшли у спадок наступним власникам – князям Заславським⁹. В якийсь черговий раз суперечки щодо частини Базалійщини, як переконаємось, реанімуються у середині XVIII століття¹⁰.

Господарська ініціатива та суспільна позиція волинського князівського роду Острозьких за кілька десятиліть сформували на півдні Кременеччини два доволі розгалужені маєткові комплекси – Красилівський і Базалійський ключі. В 1603 році, коли відбувався розподіл батьківської й материнської спадщини між синами Василя-Костянтина Костянтиновича й Софії з Тарновських – Янушем й Олександром, перший із маєтків налічував у собі місто й двадцять сіл, другий складався з міського й сорока сільських поселень, чотирьох фільварків¹¹. Згідно з родинною домовленістю, Красилівщина й Базалійщина стали набутком старшого брата – краківського каштеляна Януша Васильовича Острозького¹².

Невдовзі господарські комплекси на берегах Случі ввійшли до складу створеного першим сенатором Речі Посполитої майорату, або ж ординації, котра за прізвищем роду стала називатись Острозькою¹³.

с. 35-36; *Giżycki J. M.* Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu. – Starý Konstantynów, 1910. – S. 11; Історія Теофіпольщини. Історичний нарис та збірник документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ / За ред. *О. Марущак*. – Хмельницький, 2003. – Т. 1: *Давні акти*. – С. 117-119, № 19; С. 167-168, № 70 та ін.; *Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині... – С. 78; *Рибачок І.* Місто Базалія... – С. 135; *Собчук В.* Проблема достовірності двох привілеїв Вітовта // *В. Собчук.* Від коріння до крони... – С. 403-404.

⁹ ЛННБ ВР, ф. 103, оп.1, тека 112, спр. 7155, арк. 9 зв.; *Собчук В.* Проблема достовірності... – С. 404.

¹⁰ ЛННБ ВР, ф. 103, оп.1, спр. 7155, арк. 6-6 зв.; спр. 6915, арк. 30; тека 104, спр. 7132; тека 111, спр. 7154.

¹¹ Там само, ф. 91, спр. 181, ч. 16, арк. 11а зв., 12а.

¹² *Ковальський Н.* Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 127.

¹³ Детальніше про ординації в Речі Посполитій, у тому числі й Острозьку, див.: Akta publiczne do interestu Ordynacyi Ostrogskiej należące. – S. 1., s. d; Zebranie skryptów y listów różnych, tyczących się okoliczności Ordynacyi Ostrogskiej. – S. 1., s. d; Informacyja o dobrach ordynacyi podległych przez książęcia Jmci Janusza Ostrogskiego kasztelana krakowskiego na obronę wiary świętej i usługę ojczyzny za konsensem Obojga Narodów w dyspozycyją Rzeczypospolitej oddanych, z excerptem ex volumine legum konstytucyi tejże ordynacyi służących, ab ordine Kawalerów Maltańskich przez książęcia Jmci *Augusta Aleksandra Czartoryskiego* kawalera maltańskiego ejusdem ordinis melitensis characterisatum plenipotentiarum, wszystkim stanom Rzeczypospolitej Koronnym i W. X. Lit. na sejm walny zgromadzonym do uwagi podana roku Pańskiego 1721. – Warszawa, 1721; [*Dłuski T.*] Uwagi w sprawie Ordynacyi Ostrogskiej. Rozróżnione zdania do jednomyślności prowadzące w objaśnieniu naprzód natury powszechnego prawa ordynackiego, a potem szczególności wszystkich okoliczności Ordynacyi Ostrogskiej prawami, autentycznymi dowodami, y sprawiedliwością wsparte ku łatwiejszemu pojęciu na części y kwestye podzielone. – S. 1., 1754;

Hadziewicz P. Prawda objaśniona, pozory przyćmione, ordynacya obroniona, to iest odpowiedź na książkę: «Uwagi w sprawie Ordynacyi Ostrogskiej», oraz wolność oswobodzona z niewoli swawolney. Ubespieczone prawa, i seymy, wybawiona oyczyzna. – Wrocław, 1756; Pamiętniki do panowania Augusta III i Stanisława Augusta z rękopismu *X. Andrzeja Kitowicza* / Wyd. *A. Woykowski*. – Poznań, 1840. – S. 27-29; *Kraszewski J. I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno, 1840. – T. 2. – S. 188-198; *Krzyżanowski A.* Dawna Polska ze stanowiska jej udziału w dziejach postępującej ludzkości skrzeglona w jubileuszowym Mikołaja Kopernika roku 1843. – Warszawa, 1844. – S. 145-149; *Lelewel J.* Geografja. Opisanie krajów polskich. – Poznań, 1859. – S. 83-84; *Tatomir Ł.* Geografia ogólna i statystyka ziem dawnej Polski. – Kraków, 1868. – S. 325-326; *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa; Kraków, 1913. – S. 216-238, 270-280; *Meleń A.* Ordynacje w dawnej Polsce // Pamiętnik historyczno-prawny. – 1929. – T. 7. – Z. 2; *Zielińska T.* Ordynacje w dawnej Polsce // Przegląd historyczny. – 1977. – Nr 68/1. – S. 17-30; *Kempa T.* Dzieje rodu Ostrogskich. – Toruń, 2002. – S. 150; *Жаронкін В.* Ординатська спадщина князів Заславських // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. М-ли наукової конференції 21-22 грудня 2006 р. / Упор. *І. Тесленко*. – Острого, 2006. – С. 39-41; *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 343-344; *Жаронкін В.* Боротьба за Острозьку ординацію на тлі «великої політики» (1750 – 1770-ті роки) // ЗНТШ. – Львів, 2008. – Т. 256: *Праці Історично-філософської секції*. – С. 216-228; *Anusik Z.* Glosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich [rec.: Tomasz Kempa, Dzieje rodu Ostrogskich, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, ss. 194] // Przegląd nauk historycznych. – 2008. – R. 7. – Nr 1. – S. 196 passim; *Ejusdem.* O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Suplement do monografii rodu [rec.: Ilona Czamańska, Wiśniowieccy. Monografia rodu, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007, ss. 552 + 2 tablice] // Przegląd nauk historycznych. – 2009. – R. 8. – Nr 2. – S. 149-245, passim; *Кулаковський П.* Острозька ординація // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острого, 2010. – С. 314-315; *Його ж.* Острозька ординація // Енциклопедія історії України. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 687-688; *Pietrzak J.* Walka Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej o dobra ordynacji Ostrogskich w latach 1673 – 1678. Przyczynek do historii rozpadu latyfundiów // Czaszy Nowożytny. – 2013. – T. 26. – S. 53-74; *Rzemieniecki K.* Zarys biografii Franciszka Kazimierza Chojeckiego, oficera milicji Ordynacji Ostrogskiej // Острозька давнина. – Остріг, 2014. – Вип. 3. – С. 101-112; *Князі Острозькі / За ред. І. Тесленка*. – Київ, 2014. – С. 125-127; *Кулаковський П.* Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування // Острозька давнина. – Острого, 2015. – Вип. 4. – С. 20-34; *Гаврилюк І.* Військовий контингент Острозької ординації в I половині XVII ст.: структура, чисельність, функціонування та бойова активність // Острозька давнина. – Вип. 4. – С. 47-59; *Близняк М.* Інвентар міських волок Дубенського Спасо-Преображенського чоловічого монастиря 1755 р. // Острозька давнина. – Вип. 4. – С. 177-192; *Rzemieniecki K.* Sumariusz podatków dóbr dawnej Ordynacji Ostrogskiej z 1775 roku // Острозька давнина. – Остріг, 2016. – Вип. 5. – С. 159-175; *Черкаська Н.* Документи Чуднівського графства з архіву Адама Понінського у Любарі // Острозька давнина. – Вип. 5. – С. 176-211; *Lopatecki K.* Konfederacje byłych klientów, sług i pracowników Janusza Ostrogskiego działające w latach 1620-1621 // Studia historyczne. – 2016. – R. LIX. – Z. 3 (235). – S. 263-289; ЛННБ ВР, ф. 4: *Зібрання рукописів Бібліотеки Баворовських*, оп. 1, спр. 1326, арк. 44-49, польськомовний текст Острозької ординації (далі – ОО); там само, арк. 49 зв.-55, латиномовний текст ОО; Там само, ф. 145: *Архів Яблоневських з Буриштина*, оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 36-39, латиномовний текст ОО; Акта publiczne do interessu Ordynacyi Ostrogskiej należące. – S. 2-13, друкований латиномовний текст ОО; *Ordinatio illustrissimi Janussij Ducis in Ostrog castellani cracoviensis Bonorum suorum In Commodum totius Reipublicae facta. Anno Domini MDCXVIII* (ЛННБ ВР, ф. 5:

Частина¹⁴ величезного маєтку краківського каштеляна після його смерті мала переходити від власника (ордината) до власника неподільно за виписаною фундатором схемою¹⁵. Основні обов'язки ордината полягали

Рукописи бібліотеки Національного закладу ім. Оссолінських, спр. 6149/II, арк. 1 зв.-6 зв., друкований латиномовний текст ОО); Archiwum państwowe w Łodzi (Polska) (далі – APŁ), Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 190, s. 33-54, російськомовний текст ОО та ін.

¹⁴ З усіх своїх маєтків князь Януш Острозький призначив до складу ординації такі: замок і м. *Острог* із усіма містами, фільварками й прилеглостями; м. *Межиріч* із прилеглостями; замок і м. *Дубно* з селами, фільварками й прилеглостями; замок і м. *Степань* із селами, фільварками й прилеглостями; замок і м. *Костянтинів* із усіма фільварками й прилеглостями; замок і м. *Базалію* з селами й прилеглостями; замок і м. *Сульжинці* з селами, фільварками й прилеглостями; замки й м. *Красилів, Кузьмин, Чорторию, Сапогів, Миропіль, Могильну, Заборичі, Чуднів, П'ятку, Янушпіль, Дриглів, Соснів, Дітківці, Пиків, Глинськ, Вільськ, Новий Острожок, Краснопіль, Литовиж, Грибовичі, Лешну, Осмиловичі «з усіма тих же замків фортецями, міст, фільварків і сіл прилеглостями»* (ЛННБ ВР, ф. 4, оп. 1, спр. 1326, арк. 44 зв. Порів.: Akta publiczne... – S. 4; APŁ, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 190, s. 37).

¹⁵ Першим правонаступником Януш Острозький обрав свого старшого сина, «*ieżeli go P. Bóg dać raczy*». Стилістика тексту в цій частині нечітка. Далі постає, ніби йдеться не про синів Януша, а про синів Янушевого сина, хоча за логікою викладу зрозуміло, що йдеться саме про синів Януша Васильовича («*A nappierwszego dziedzica po śmierci swoiey syna swego starszego, ieżeli go P. Bóg dać raczy, postanawiam... A ieśli synów więcej przezeń spłodzonych po iego zeyściu z świata żywych zostanie...*»). Відтак, якщо б синів було більше, то старший повинен успадкувати ординацію, а інші – поділити між собою решту маєтків. Після смерті старшого сина ординацію спадкувати повинен старший син померлого. Якби ж старший син ступив за межу без потомства, тоді ординатом стане його брат, найближчий за віком. Так само щодо інших, доки стане рідних.

Якщо останній зійде зі світу без нащадка чоловічої статі, тоді до ординації повинен приступити Франциск Заславський – старший син брацлавського воеводи Олександра Заславського, одруженого з Евфрузиною Острозькою, донькою краківського каштеляна. Примітно, що в такому випадку *до Заславських під зверхність Франциска мали потрапити на лише ординатські маєтки, а й та решта, що підлягала розподілу*. Це стосувалось і його нащадків. Якщо б Франциск зійшов бездітним, ординація мала перейти до його брата Кароля і його синів. Якби й цей пішов із життя – добра візьме до рук Домінік. Коли ж і він помре бездітним, тоді ті, хто народиться після них у Олександра Заславського з Евфрузиною Острозькою. Якщо б князь Заславський помер без потомства, а княгиня Евфрузіна вийшла заміж за іншого й мала потомство, то її діти не зможуть претендувати на майорат.

Ординатом у другому порядку міг стати Олександр Заславський, якби на той момент померли всі нащадки чоловічої статі від Евфрузіни Острозької. Однак, усі його діти в другому шлюбі віддаляються від ординації і спадкування.

Після згону Заславського ординація мала перейти перворідному синові Криштофа Радзивіла «Перуна», одруженого з Катериною Василівною Острозькою – литовському підчашому Янушу. Як і у випадку з Заславськими, *на Радзивіла перейшло б управління всіма, зазначеними в ординації маєтками, тобто, треба розуміти, і власне ординатськими, й тими, які призначалися для розподілу*. Потім маєтки стали б набутком його старшого сина й так далі, подібно, як у попередніх випадках. В разі вигасання чоловічих нащадків у лінії Януша Радзивіла Острозька ординація за визначених умов мала перейти полякові, литвинів чи русинові - рицарю Мальтійського ордену (ЛННБ ВР, ф.4, оп.1, спр.1326, арк. 44-49).

Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.

Сторінки занепаду Острозької ординації

у сповідуванні католицтва, користуванні регаліями роду Острозьких та спорядженні для боротьби з турецько-татарською агресією трьохсот кіннотників і стількох же піхотинців¹⁶.

Януш Острозький ступив за межу в 1620 році, не залишивши спадкоємців чоловічої статі¹⁷. Відтак, ординація, до котрої, як ми вже знаємо, входили Красилівський і Базалійський маєткові комплекси, відійшла родові Заславських¹⁸. Її першим номінальним управителем став неповнолітній Франциск Олександрович¹⁹. Після смерті останнього з цього князівського Дому ордината – Олександра-Януша (1673²⁰) майорат (усупереч волі фундатора) впадала його рідна сестра – Теофіла-Людвика Заславська. Спочатку вона принесла розлогі маєтки роду Острозьких у дім свого першого чоловіка – князя Дмитра Вишневецького, а згодом у родину другого – князя Юзефа-Кароля Любомирського²¹.

Зі смертю сина Теофіла-Людвика та Юзефа-Кароля – Олександра-Домініка (1720) припинилась «по мечу» старша лінія Любомирських на Вісничі. Матримоніальним шляхом маєтки Острозької ординації, в тім і Красилів та Базалія, через їхню молодшу доньку Марію-Анну (Маріанну) прийшли в родину князя Павла-Кароля Сангушка, а відтак потрапили в розпорядження їхнього сина – Януша-Олександра²². Саме цей управитель²³

¹⁶ Про функціонування ординації див.: Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. – С. 20-34.

¹⁷ Chynczewska-Hennel T. Ostrogski Janusz // Polski słownik biograficzny (далі – PSB). – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. – Т. 24. – С. 485-486; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 2008. – С. 308.

¹⁸ Див. також: Жаронкін В. Ординатська спадщина князів Заславських. – С. 39-41.

¹⁹ Кулаковський П. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування. – С. 27-28; Вихованець Т. Sic transit gloria... generis: Рід Острозьких на сторінках «Актив Острозького парафіяльного костелу» за 1619-1621 роки // Острозька давнина. – Вип. 4. – С. 17.

²⁰ Gorczak B. Katalog rękopisów archiwum X. X. Sanguszków w Sławucie. – Sławuta, 1902. – С. 88; Ciara S. Senatorowie i dygnitarzy koronni w drugiej połowie XVII wieku. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990. – С. 161; Pietrzak J. Walka Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej o dobra... – С. 57; Czamańska I. Wiśniowiec. – С. 343; Стефан Чяра в іншому місці згаданої праці наводить як рік смерті Олександра-Януша Заславського – 1682-й (с. 163). Цієї ж дати притримується й Наталя Яковенко (Яковенко Н. Українська шляхта... – С. 310). З приведених праць також переконаємося і про неоднозначність щодо дня смерті князя.

²¹ Czamańska I. Wiśniowiec. — С. 343-344; Ciara S. Senatorowie i dygnitarzy koronni... – С. 161; Вихованець В. Заслав і повіт: заможність і слава // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – 2011. – Вип. 4. – С. 24-25.

²² Zielińska T. Poczet polskich rodów arystokratycznych. – Warszawa, 1997. – С. 137-138, 367-369; Marcinek R. Sanguszko Janusz Aleksander // PSB. – Wrocław, 1992-1993. – Т. 34. – С. 490-492; Czamańska I. Wiśniowiec. – С. 377.

²³ В українській історіографії присутня думка, що Януш-Олександр Сангушко (1712 – 1775) впадала в маєтки Острозької ординації щойно в 1750 році, тобто, вже після смерті

частини величезної спадщини краківського каштеляна Януша Острозького, відомої за назвою «Острозька ординація», доклав руки до її занепаду як маєткової інституції. Про деякі події цього складного, неоднозначного процесу йтиметься нижче.

* * *

Минувшина Красилівщини й Базалійщини, починаючи з другої чверті XVIII століття, пов'язалась із функціонуванням спочатку магнатського, а згодом князівського Дому Сапіг герба «Лис»²⁴. Визначальну роль у цьому процесі, без сумніву, зіграла його родинна близькість із острозькими ординатами Сангушками: берестейський воєвода Владислав-Йосафат Сапіга, батько майбутнього власника Красилівського й Базалійського маєтків – Ігнація, був чоловіком Кристини Сангушківни, рідної сестри князя Павла-Кароля Сангушка²⁵.

Поступовий перехід маєтків до майбутнього мстиславського воєводи Ігнація Сапіги юридично розпочався 10 травня 1732 року²⁶. Того дня мечник Великого князівства Литовського, острозький ординат князь Януш - Олександр Сангушко, син Павла-Кароля, в Дубні видав два документи. Згідно з одним, Базалія із приналежностями після попереднього посесора,

свого батька Павла-Кароля (*Жаронкін В. Боротьба за Острозьку ординацію... – С. 217; Кулаковський П. Острозька ординація // Енциклопедія історії України. – Т. 7. – С. 688*). При цьому, Роман Марцінек зазначає, що спадкоємцем Острозької ординації Януш-Олександр став у 1729 році після смерті своєї матері – Маріанни з Любомирських. Щоправда, до грудня 1738 року майорат перебував в опіці Павла-Кароля (*Marcinek R. Sanguszko Janusz Aleksander. – S. 490-492*). Щодо дати успадкування, на нашу думку, рацію має польський історик, а ось термін опіки потребує додаткового з'ясування.

Так, у документі від 13 липня 1729 року Павел-Кароль Сангушко, надаючи село в Житомирському повіті, зазначає, що воно «*prawu temu (П.-К. Сангушка. – Т. В.) dożywotniemu, a xięcia Janusza, syna tego, w opiece moiej naturalney będącego ordynata u dziedzica dóbr wszystkich, do Ordynacyi Ostrogskiej należących, ad dispositionem meam spadłą u służbie wojenney podległą...*». На оригіналі привілею була апробація від Януша-Олександра, датована 22-м березня 1730 року, й підпис: «*Janusz xięże Sanguszko ordynat ostrogski*» (ЛННБ ВР, ф. 141: *Зібрання Александра Чоловського*, оп. 2, спр. 644, арк. 1-1зв, 16-18, плутанина в пагінації). Відтак, складається враження, що на момент накладення апробації молодий ординат уже вийшов із батькової опіки й діяв незалежно. Про, як гадаємо, самостійні рішення до 1738 року говорять і такі факти: 10 травня 1732 року князь Сангушко надав Ігнацію Сапізі та його дружині в довічне користування Базалію з належностями (ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 81-82); 20 грудня 1736 року ординат дозволив маєткову операцію (ЛННБ ВР, ф. 91, спр. 80, арк. 237-238); 1 травня 1737 року Януш-Олександр видав консенс Станіславові Врублевському (там само, арк. 227) та ін.

²⁴ Polska encyklopedia szlachecka. – Warszawa, 1938. – Т. 10. – С. 373-376.

²⁵ *Marcinek R. Sanguszko Paweł-Karol // PSB. – Т. 34. – С. 497-500; Kossakowski S. K. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. – Warszawa, 1872. – Т. 3. – С. 103-104.*

²⁶ Перед тим Базалія деякий час перебувала у Ігнація Сапіги в оренді (ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, тека 75, спр. 6958, арк. 98).

Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.

Сторінки занепаду Острозької ординації

кременецького земського судді Феліціана Древецького²⁷, мала відійти в довічне володіння Ігнацію Сапізі, на той час берестейському воєводичеві, та його дружині Анні з Красицьких²⁸. Відповідно до іншого, пожиттєве право на ці маєтки гарантувалося подружжю Сапіг і їх старшому синові Яну²⁹.

12 лютого 1737 року в Підкамені той же князь Сангушко уклав з Ігнацієм Сапігою контракт, згідно з яким перший за суму 25 тисяч польських злотих поступався на користь другого містом Красиловом на трирічний термін³⁰. Невдовзі Сапігу ув'язано у посесію цим містом, про що повідомила зізнана 25 лютого того самого року в Кременецькому городському суді реляція³¹. Щоправда, менше ніж за півроку, 24 червня 1737 року Януш-Олександр надав Ігнацію та його синові Янові довічне право на Красилів із належностями³².

Черговий привілей на користь родини Сапіг з'явився 22 липня 1750 року в Любартові. За цим скриптом Базалія з селами Жеребки Малі й Великі, Лазучин Великий і Малий, Котюжинці, Лютарівка, Мехеринці, селища Случка, Чухелі Великі й Малі «*та іншими*» відходили надвірному підскарбю Великому князівства Литовського Ігнацію Сапізі та його синам: Янові, Юзефові, Ксаверію й Каетанові. Понад те, посесори отримували місто Красилів із селом Западинці та належними до нього урочищами й селищами, а також Збитин і Волицю поблизу Дубна. З маєтків нові власники мали відбувати військову службу до полку Острозької ординації³³.

* * *

Через гулящий та марнотратний спосіб життя Януш-Олександр Сангушко потопав у боргах. Тож для їх ліквідації погодився на запропонований Чарторийськими проект розпорошення Острозької ординації³⁴. Напевне, у зв'язку з близькою перспективою цієї акції, 14 травня 1753 року князь дав мстиславському воєводі Ігнацію Сапізі письмове запевнення про те, що вчинить донатію Красилівського і Базалійського ключів тільки на його користь³⁵.

²⁷ Про нього див.: Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. M. Wolski. – Kórnik, 2007. – S. 57.

²⁸ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 81-82; спр. 6958, арк. 90 зв.

²⁹ Там само, спр. 6958, арк. 90 зв.

³⁰ Там само, арк. 108.

³¹ Там само.

³² Там само, арк. 107 зв.

³³ Там само, спр. 6915, арк. 6-6 зв., 79-80; спр. 6958, арк. 91. Див. також: тека 90, спр. 7013, арк. 1; *Giżycki J. M.* Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim... – S. 13; *J.M.G.* [Giżycki J. M.?] Wzmianka o Bazalii na Wołyniu // *Ziemia*. – 1914. – Nr 27. – 4 lipca. – S. 420.

³⁴ *Marcinek R.* Sanguszko Janusz Aleksander. – S. 490-492.

³⁵ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 91.

Тим не менше, 17 травня воєвода, основувшись на раніше отриманому від Сангушка праві, поквапився (як виявиться, дуже вчасно) відступити всі набуті ординатські маєтки своїм синам – Янові, Юзефові, Ксаверію і Каєтанові³⁶. 25 травня того самого року в Кременецькому гродському суді зізнано реляцію про ув'язання нових посесорів у маєток³⁷. А наприкінці осені, 23 листопада 1753 року, двоюрідні брати спорядили в Любліні перший резигнаційний контракт, згідно з яким Красилівський, Базалійський і Збитинський (?) маєткові ключі від надвірного маршалка Януша-Олександра Сангушка назавжди відходили мстиславському воєводі Ігнацію Сапізі³⁸.

Через два тижні, 7 грудня 1753 року, в Колбушовій між Сангушком та гроном інших осіб дійшло до згоди про продаж першим на їхню користь численних маєткових комплексів Острозької ординації³⁹. Ще за тиждень, 14 грудня, в Баранові, маєтку князів Сангушків, побачила світ домовленість, відповідно до якої Януш-Олександр збував Ігнацію Красилівський і Базалійський ключі за 350 тисяч польських злотих. Зважаючи на те, що документ поряд із Сангушком підписав за себе як за запрошеного приятеля і водночас за Сапігу котрийсь зі Станіславів Любомирських, здається, коронний підстолий, не виключено, що мстиславський воєвода при цій справі особисто присутнім не був⁴⁰.

Юридичне підтвердження Баранівського скрипту відбулось 15 грудня 1753 року в Сандомирському гродському суді⁴¹. Там само й того ж таки дня надвірний маршалок здійснив донатію виписаних у резигнаційному документі маєтків на користь мстиславського воєводи та видав квит

³⁶ Там само, спр. 6915, арк. 1-2 зв.; спр. 6958, арк. 91; *Giżycki J. M.* Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim... – S. 13.

³⁷ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 91 зв. Тут чомусь не згадано Яна Сапігу.

³⁸ Там само, арк. 85.

³⁹ Про Колбушівську трансакцію див.: *Długosz J.* «Transakcja kolbuszowska 1753 r.» i jej wewnętrzne skutki polityczne. – Opole, 1998; Akta publiczne do interessu Ordynacji Ostrogskiej należące. – S. 51-58, та інші праці. Див. також: *Róż. Z.* Bazalia // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod. red. *F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego.* – Warszawa, 1880. – Т. 1. – S. 120; *Krasilów* // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego... – Warszawa, 1883. – Т. 4. – S. 615.

⁴⁰ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 85; спр. 6915, арк. 7-8 зв. Згідно з документом, до рук Ігнація Сапіги мали відійти маєтки: містечко Базалія та належні до неї сс. Чухелі Малі й Великі, Мехеринці, Лазучин Великий і Малий, Зозулинці Великі й Малі, Клітна Велика й Мала, Люгарівка, Строки, Борщівка, Сорокодуби; місто Красилів, сс. Западинці, Янів, Іванчиці, Заруддя, Боршове, Лідихівка, Личівка, Соколівка, Троянівка, Индики, Волиця Курукова, Василівка, Трибухівці, Борещаки, Стецьківці, П'ятаки, Попорівці, Ходківці. При цьому Жеребки Великі й Малі, а також Котюжинці Великі й Малі, які на той час були комусь віддані в посесію, відійдуть Сапігам після смерті останнього посесора.

⁴¹ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 85.

Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.

Сторінки занепаду Острозької ординації

про сплату вартості Красилівського і Базалійського ключів⁴². Відтак, 14 січня 1754 року, базалійський губернатор Криштоф Пруський подав екстракт цієї донації у вигляді випису із сандомирських гродських книг для внесення до Кременецьких актових книг⁴³. Протягом 9, 12, 15-16 лютого 1754 року відбувалось ув'язання Сапіги в набуті від Сангушка мастки⁴⁴. Реляцію про цю справу подано до Кременецького гроду 19 лютого 1754 року⁴⁵.

* * *

Діяльність надвірного маршалка Великого князівства Литовського князя Януша-Олександра Сангушка, пов'язану з розпорошенням масткового комплексу Острозької ординації, суспільство Речі Посполитої сприйняло неоднозначно. За великим рахунком, у своїх поглядах воно поділилось на ініціаторів і прихильників трансакції, репрезентованих проросійськи налаштованою «Фамілією» на чолі з князем Александром-Августом Чарторийським⁴⁶, та супротивників: т. зв. Патріотичну партію, лідерами якої були великий коронний гетьман Ян-Клеменс Браницький і великий польний гетьман Вацлав Жевуський, «радзивілівську» – олицького та несвізького ордината князя Міхала-Казимира Радзивіла та «двірцеву», або ж «просаксонську» партію у складі прихильників польського короля Августа III⁴⁷. Публічний резонанс, серед іншого, окреслився в численних листах, заявах і протестах, а також відповідях надвірного маршалка⁴⁸.

У зв'язку з неординарними подіями, 30 січня 1754 року Браницький наказав генерал-майорові Анджею Мокроновському зайняти головне

⁴² Там само.

⁴³ Там само, ф. 91, спр. 212, арк. 13-18. До цього акту, порівняно з Баранівським резигнаційним контрактом від 14 грудня 1753 року, не потрапили села у Красилівському ключі, як от: Заруддя, Боршове, Лідихівка, Личівка, Соколівка, Троянівка, Індики, Волиця Курукова, Василівка, Трибухівці, Борешаки, Стецьківці, П'ятаки, Попорівці, Ходківці. Чому так трапилось – питання залишається відкритим, адже у друкованому переліку донаційних мастків ці села є (див.: *Akta publiczne...* – S. 57).

⁴⁴ Там само, ф. 103, оп. 1, тека 114, спр. 7156, ч. 1, арк. 29-30. В реляції про ув'язання фігурують лише такі поселення: м. Красилів і с. Западінці; м. Базалія з передмістями, сс. Чухелі Малі й Великі, Лютарівка, Жеребки Великі й Малі, Котюжинці, Лазучин Великий і Малий, Мехеринці, Сорокодуби, Клітна Велика й Мала, Зозулинці Великі й Малі, Строки, Борщів, Волиця, Личівка, Індики, Василівка, Заруддя, Лідихівка, Троянівка.

⁴⁵ Там само, арк. 29; ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 85-85 зв.

⁴⁶ Див.: *Zielińska Z. Walka «Familii» o reformę Rzeczypospolitej 1743 – 1752.* – Warszawa, 1983; *Konopczyński W. Czartoryski Aleksander August // Czartoryscy. Trzydzieści sześć zyciorysów.* – Kraków, 1938. – S. 64-75; *Kuras K. Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich.* – Kraków, 2010.

⁴⁷ *Жаронкін В. Боротьба за Острозьку ординацію...* – С. 218-222.

⁴⁸ Там само. – С. 219-222; *Akta publiczne...* – S. D2 passim; *Zebranie skryptów y listów różnych, tyczących się okoliczności Ordynacyi Ostrogskiej;* ЛННБ ВР, ф. 5, спр. 6149/II, passim; *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga...* – S. 231.

місто Острозької ординації – Дубно⁴⁹. Схоже, для підсилення попередніх підрозділів, коронний гетьман 3 лютого відрядив туди й полковника Адама Ростковського, передавши під його оруду значну кількість військових формувань⁵⁰. Не виключено, що ці енергійні заходи з часом, після оголошення Колбушівської трансакції незаконною, мали полегшити процес передачі маєтків у монарше відання, бо з історіографії відомо про наміри відібрати в перспективі ординацію у її власника та делегувати в управління королівським адміністраторам. Прибутки від цього величезного домену мали відходити збіднілій шляхті та війську⁵¹.

29 жовтня 1754 року супротивні «Фамілії» кола Речі Посполитої ухвалили «Меморіал від сенаторів і міністрів до Його Королівської Милості про комісію до Острозької ординації, а також про передання останньої в адміністрацію»⁵². Реакція з боку монарха не забарилась, і вже 2 листопада того самого року Август III привілеєм призначив комісію у складі краківського біскупа Анджея-Станіслава Костки Залуського, кам'янецького біскупа Миколая Денбовського, краківського воєводи й великого коронного гетьмана Яна-Клеменса Браніцького (його міг заміщати Вацлав Жевуський, подільський воєвода й польний коронний гетьман) та ще восьми осіб. Управління маєтком король доручав адміністраторам, а саме: Владиславові Шолдрському, іновроцлавському воєводі, Никодимові Вороничу, київському каштелянові, князю Міхалові Четвертинському, брацлавському підкоморієві, Томашеві Солтику, люблінському хорунжому та Вікторинові Верещинському, холмському земському судді⁵³. Під час засідань комісії мав бути присутнім і коронний інстигатор Ян-Хризостом Краєвський⁵⁴.

Того самого дня поряд із документом, який окреслював функціонування комісії та адміністрації в цілому, з'явився й привілей, що окремо визначав права та обов'язки королівських адміністраторів⁵⁵.

⁴⁹ Akta publiczne... – S. 68-69; *Жаронкін В.* Боротьба за Острозьку ординацію... – С. 219; *Копорczyński W.* Branicki Jan Klemens // PSB. – Kraków, 1936. – Т. 2. – S. 404-407.

⁵⁰ Akta publiczne... – S. 70-71; *Жаронкін В.* Боротьба за Острозьку ординацію... – С. 219.

⁵¹ *Жаронкін В.* Боротьба за Острозьку ординацію... – С. 222.

⁵² Там само. – С. 223. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu PAN (Polska), (далі – BZNO we Wrocławiu), dział rękopisów, rkps. 6064, s. 51-53; ЛННБ ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 42-43.

⁵³ Archiwum główne akt dawnych w Warszawie (Polska) (далі – AGAD w Warszawie), Metryka Koronna (далі – МК), Libri inscriptionum / Ed. cyfrowa, red. S. Górczyński, sygn. 230, k. 69 v-71. Брак імен у документі з Коронної Метрики з'ясовано за допомогою: *Urządniccy województwa lubelskiego XVI – XVIII wieku. Spisy / Opr. W. Kłaczewski, W. Urban.* – Kórnik, 1991. – S. 126; *Boniecki A.* Herbarz Polski. – Warszawa, 1901. – Cz. 1. – Т. 4. – S. 7. Див. також: BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 6064, s. 41-43; ЛННБ ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 44, 49-49 зв.

⁵⁴ ЛННБ ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19, ч. 2, арк. 50-51.

⁵⁵ BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 6064, s. 47-48.

Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.

Сторінки занепаду Острозької ординації

При цьому, аби «*prace y starania*» останніх, які розпочнуться 1 лютого 1755 року, а закінчатся рівно за рік, «*nie były z uszczerbkiem*», того ж таки 2 листопада монарх призначив їм відповідні пенсії: сенаторам (Шолдрський, Воронич) по 12 тисяч, іншим – по 8 тисяч злотих. Такою самою оплата мала бути й у наступні роки «*do dalszey dyspozycyi naszey, lub do wydania inney inszym administratorom administracyi*». Винагороду адміністратори мали отримувати з увіренних в їхнє керівництво частин ординатського господарства⁵⁶.

Комісари, призначені адміністратори, а також державці, котрі тримають ординатські маєтки, найпізніше 1 лютого 1755 року мали прибути до Дубна чи іншого зручного місця на теренах комплексу та розпочати роботу. Насамперед, потрібно було провести люстрацію та інвентаризацію маєтків, а також підготувати опис Дубенського замку й архіву. Якщо б останнього на місці не виявилось, звеліти його повернути. Понад те, вповноваженим особам доручалось з'ясувати та описати права посесорів, повернути будь-які завдані маєткам збитки. Весь величезний господарський комплекс мав бути поділений між керівниками на п'ять рівних частин і згідно з підготовленими інвентарями поданий в адміністраторську посесію. Наказувалося відновити послух підданих і виконання повинностей згідно з давніми документами, а також пильнувати покладеної на ординацію військової повинності. Свою роботу комісія мала закінчити 31 січня 1756 року⁵⁷ (однак, зробила це на кілька тижнів раніше⁵⁸). Невдовзі після королівського з'явився документ, створений комісарами. В ньому йшлося про те, що комісія розпочне свою роботу в Дубно 26 листопада 1754 року⁵⁹.

Судячи з розвитку подій, котрогось дня до Дубна прибув і власник Красилівського та Базалійського ключів Ігнацій Сапіга. Попри те, що деталі його спілкування із членами Дубенської комісії невідомі, майже немає сумніву: комісари та адміністратори змушували мстиславського воєводу відмовитись від отриманої в Сандомирі донації. Звісно, це не тішило, однак, дозволяло повернутися до акту цесії маєтку на користь синів (17 травня 1753 року) та зберегти господарство на деякий час у руках родини⁶⁰.

Як можемо здогадуватись, схожі розмови відбувалися й з іншими «новоспеченими» дідами маєтків колишньої Острозької ординації, і їх також змушувано відмовляти од своїх набутків. При цьому чи то автоматично, чи спеціальними зусиллями надвірного маршалка після

⁵⁶ Ibidem, s. 49.

⁵⁷ AGAD w Warszawie, MK, Libri inscriptionum, sygn. 230, k. 71-73.

⁵⁸ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 30. На 9 січня 1756 року Дубенська комісія вже не функціонувала.

⁵⁹ Там само, ф. 5, спр. 6149/II, арк. 414.

⁶⁰ Там само, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 26.

офіційних зречень («городових рецесів») його колишні маєтки поверталися йому ж, як він сам про те зазначав: «...*dobra przez uczynione recessa do mojego dziedzictwa powrócone u przypadku prawom moim dziedzicznym u wolney dyspozycyi podlegle mieć chcę u niniejszym nawet opisem po innych ichmciach juryskwezytorach, recessa czyniących, dla siebie zostawuję...*»⁶¹. При цьому спеціальною розпискою від 15 листопада 1755 року Сангушко гарантував Сапізі його права на придбані маєтки навіть після того, як він зізнає вимушений рецес⁶². Відтак, спочатку перед членами комісії⁶³, а 12 грудня 1755 року й у Кременецькому городському суді мстиславський воєвода Ігнацій Сапіга маніфестував відмову від «*трансакцій, учинених у Сандомирі*»⁶⁴.

Продовження справи відбулось 13 грудня 1755 року в Дубенському замку. Вирішувалась доля молодих мстиславських воєводи́чів – Яна, Юзефа, Ксаверія та Каєтана, котрі фігурують як «повідомлені» («*obwieszczoni*») посесори. Слідство з'ясувало, що їхній батько ще до Колбушівської трансакції спустив їм згадані вище господарські комплекси. Зважаючи на його дії, пов'язані з Сандомирською донацією, хтось із присутніх висловив думку, щоб «*jaśnie wielmożni ichm. panowie wojewodzicowie mścislawscy sypowie... przypossessyi nie byli konserwowani*»⁶⁵. Однак згодом, враховуючи те, що мстиславський воєвода відмовився від донації перед комісією та вчинив рецес у Кременецькому гроді, братам дозволили залишитися при посесії з обов'язком внесення визначених плат на потреби ординатського війська⁶⁶.

Дубенська комісія розділила маєтки Острозької ординації на три категорії. До першої відійшли столові маєтки, прибутки з яких князь Януш-Олександр Сангушко використовував для власних потреб і котрі «*z pod rezygnacyi sandomirskich są poodbierane ad totalitatem ordynacyi*». В цей комплекс потрапив і Чуднівський ключ, котрий до 1758 року мав перебувати у триманні Сангушкової дружини – Констанції з Денгофів. До другої категорії належали столові маєтки, що їх острозькі ординати, а згодом правонаступники віддавали в довічне користування посесорам і

⁶¹ Там само. 12 грудня 1756 року зрікся своєї часточки Острозької ординації, одного-єдиного села Гільчі в Луцькому повіті, Адам Малаховський (*Kobierecki M. Adam Małachowski i listy do niego z lat 1724 – 1767 w zbiorach Ossolineum // Akta Universitatis Lodziensis. Folia historica. – 2000. – Nr 67. – S. 168*).

⁶² ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 26-26 зв.

⁶³ Там само, арк. 13 зв.

⁶⁴ Там само, арк. 28-29 зв.; спр. 6958, арк. 91 зв.

⁶⁵ Там само, спр. 6915, арк. 13 зв. Документ помилково датований 13-м жовтня замість 13-го грудня, однак, час його появи легко визначається за контекстом, зокрема згадкою про рецес І. Сапіги у Кременецькому городському суді (12 грудня) (порів.: там само, спр. 6958, арк. 91 зв.).

⁶⁶ Там само, спр. 6915, арк. 13 зв.

права на які Дубенська комісія у якийсь спосіб ліквідувала. Третю частину становили володіння, обтяжені військовою службою. Державці таких маєтків, «*ordynatami nazwani*», на вимогу гетьмана й воєнну потребу мали споряджати 400 «*koni hussarskich*». В цілому ж разом із деякими іншими формуваннями кінних жовнірів з Острозької ординації виходило 660, а піших – 300 осіб. При цьому зазначалося, що повний комплект піхоти не може бути утримуваний через значні видатки іншого характеру, а також у зв'язку з перебуванням Чуднівського маєтку в чужих руках⁶⁷.

Як і передбачалось, маєтки доручили п'ятьом адміністраторам. Владислав Шолдрський отримав Дубенський ключ; Вікторин Верещинський, на той час уже люблінський каштелян, а відтак сенатор – Острозький ключ; князь Міхал Четвертинський – Степанщину та Пиківщину; Томашеві Солтику дісталось містечко Кузьмин, а в перспективі, після закінчення посесії, до його рук мали відійти й Чуднівський та Вільський маєткові комплекси; Никодим Воронич узяв в управління Старокостянтинівщину⁶⁸.

Однак з іншого тексту, датованого 25-м березня 1758 року, дізнаємося, що київський каштелян Воронич і брацлавський підкоморій князь Четвертинський були адміністраторами Базалійського, Кузьминського та Костянтинівського ключів Острозької ординації⁶⁹. Додатковим підтвердженням цього може служити й обставина, що презенту (подання на духовний сан), очевидно унійному, парохів до базалійської церкви підписав 16 жовтня 1755 року в пилявецькому замку той самий київський каштелян⁷⁰.

* * *

В 1755 році, коли Дубенська комісія займалась ліквідацією прав і грошових сум, записаних на маєтках Острозької ординації, Ігнацій Сапіга у фіскальних документах значився посесором Красилова й Западинець, а також містечка Базалії та деяких належних до неї сіл⁷¹. Ми пам'ятаємо, що наприкінці того самого року Дубенська комісія змусила мстиславського воєводу вчинити публічну відмову од набутих від Януша-Олександра Сангушка господарських комплексів, після чого дозволила користуватися Базалійщиною та деякими іншими маєтками молодим воєводичам.

⁶⁷ BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 6064, s. 63-65; ЛННБ ВР, ф. 5, спр. 6149/II, с. 475-477.

⁶⁸ BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 6064, s. 66. До речі, в архіві Никодима Воронича якийсь час зберігалась книга прибутків Старокостянтинівського ключа періоду адміністрування: «*Xiżka in folio oprawna intrat klucza Konstantynowskiego w czasie Administracyi dobr ordynackich będącey przez kommissarzów i subalternów wyprowadzonych*» (ЛННБ ВР, ф. 141, оп. 1, спр. 1907, с. 6).

⁶⁹ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 7156, ч. 1, арк. 49-51.

⁷⁰ Там само, спр. 6958, арк. 97 зв.

⁷¹ Там само, ф. 141, оп. 1, спр. 1626, с. 18-22; спр. 346, с. 18-20, 22-23.

Складається враження, що видимий перебіг ситуації тісно поєднувався із якимись позапублічними, поки що невідомими домовленостями. З нечисленних джерельних повідомлень за середину – другу половину 1750-х років постає, що не воєводи, а мстиславський воєвода продовжував орудувати, принаймні, Базалійщиною із, як видається, ставленням до неї як своєї власності. Це при тому, що його синам Янові (бл. 1732 – 1757) на 1756 рік було вже далеко за двадцять, а Юзефові (1737 – 1792) – дев'ятнадцять років⁷². Так, ще в 1755 році Ігнацій Сапіга віддав у заставу медведівському старості панові Вілямовському маєтки Котюжинці й Лазучин⁷³. 7 липня 1756 року мстиславський воєвода уклав із Александром Трояновським трирічний заставний контракт щодо села Жеребки Великі⁷⁴. 18 липня 1757 року пан Сапіга надав для пана Сохи Хоментовського в користування ділянку, належну до Базалії, зазначаючи, що базалійські ґрунти підпадають під його юрисдикцію («...*między grontami, do Bazalii dóbr prawu moiemu (I. Sapigi. – T.V.) podległych*»)⁷⁵. Навіть ще 17 квітня 1758 року⁷⁶ мстиславський воєвода названий посесором міста Базалії, що належить до Острозької ординації⁷⁷ тощо⁷⁸. Які «підводні течії» винесли його в таке правне чи понадправне русло – ще потрібно з'ясувати.

В цьому контексті ніяк не можна оминати давню суперечку за частину базалійських обширів. Вона розпочалась, як пам'ятаємо, ще у другій половині XVI століття. В середині XVIII століття її реанімував новгородський воєвода князь Юзеф-Александр Яблоновський. 8 квітня 1755 року він, на той час литовський стольник, позивав князя Януша-Олександра Сангушка й Ігнація Сапігу, «посесорів» Базалії, Котюжинців, Лазучина, Мехеринець, Люгарівки й Чухелів щодо кордонів та ін.⁷⁹ Абстрактна претензія прозвучала 9 січня 1756 року в маніфестації у Кременецькому гродському суді, де князь Яблоновський поименований власником Ляхівців, Сульжина й половини Базалії відповідно до прав, отриманих від Сенюта⁸⁰.

В черговому юридичному документі (схоже, від 17 квітня 1756 року), порушуючи досі не залагоджене питання щодо частини базалійських теренів, уповноважений князя Юзефа-Александра Яблоновського

⁷² Zielińska T. Poczest polskich rodów arystokratycznych. – S. 395, 397.

⁷³ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 98 зв.

⁷⁴ Там само, арк. 103 зв.

⁷⁵ Там само, спр. 6915, арк. 127.

⁷⁶ Очевидно, вже після його смерті. Датою смерті Ігнація Сапіги вважається 15 квітня 1758 року (Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. – Poznań, 1889. – R. 11. – S. 201; Giżycki J. M. Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim... – S. 13).

⁷⁷ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 7156, ч.1, арк. 49.

⁷⁸ Там само, спр. 6915, арк. 123, 125, 127; спр. 6958, арк. 90, 95 зв., 96, 97 зв.

⁷⁹ Там само, спр. 6958, арк. 89 зв.

⁸⁰ Там само, спр. 6915, арк. 30.

Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.

Сторінки занепаду Острозької ординації

дзвенигородський підстолий Каспер Любаровський схематично окреслив шлях, яким спірні мастки прийшли у дім його пана. Зазначив, що ґрунти «по Случ» разом із Ляховецькою волостю через Катерину Сенютянку спочатку стали набутком Дому Лещинських, звідти потрапили до краківського каштеляна й великого коронного гетьмана Яна-Станіслава Яблоновського, а від останнього через урядову донатію – до його патрона. Говорилося, що цими ґрунтами цікавились і попередники останнього. Сапіга ж, як треба розуміти, безправно тримає ці добра у своєму розпорядженні та вибирає з них прибутки⁸¹. 4 квітня 1757 року князь Яблоновський знову позивав Сапігу щодо звільнення захоплених земель Базалії й сіл над Случчю⁸².

У свою чергу, 27 травня 1757 року в Кременецькому гродському суді мстиславський воєвода позивав новгородського воєводу у справі привласнення ґрунтів Малого Лазучина до села Кароліни, а також захоплення собі інших обширів⁸³.

Суперечка за базалійські терени за життя воєводи не вирішилась і продовжувалась далі⁸⁴. Без вагомого результату залишилася й обставина, що компромісарський суд від 10 вересня 1764 року визнав частину надслучанських обширів за князем Яблоновським⁸⁵, і він 8 червня 1765 року навіть отримав ув'язання в нові маєтності⁸⁶. В подальшому цього до уваги взято не було⁸⁷.

* * *

Ігнацій Сапіга попрощався з життям, як вважається, 15 квітня 1758 року⁸⁸. За короткий час, 25 квітня мстиславські воєводи Юзеф та малолітні Ксаверій (бл. 1741 – 1808) і Каетан (1749 – 1771)⁸⁹ отримали ув'язання у володіння Красиловом і с. Западинцями, а також Базалією, Жеребками Великими й Малими, Лютарівкою, Случкою, Котюжинцями, Лазучином Малим і Великим, Богданівкою та Мехеринцями. Про це засвідчила урядова реляція від 26 квітня 1758 року⁹⁰.

Віленський воєвода Міхал-Казимир Радзивіл «Рибенько» в листі до надвірного коронного маршалка Єжи-Августа Вандаліна Мнішха

⁸¹ Там само, спр. 7155, арк. 6-6 зв.; спр. 6958, арк. 90. Порів.: там само, спр. 7156, ч. 1, арк. 45-46.

⁸² Там само, спр. 6958, арк. 90.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Там само, спр. 6915, арк. 56; там само, тека 104, спр. 7132, 7133; тека 105, спр. 7134; спр. 7156, ч. 1, арк. 82-82 зв. і далі.

⁸⁵ Там само, спр. 7156, ч. 1, арк. 96-103 зв., 104 зв.-105,

⁸⁶ Там само, арк. 142-142 зв.

⁸⁷ Там само, спр. 6915, арк. 56.

⁸⁸ *Żychliński T.* Złota księga szlachty polskiej. – R. 11. – S. 201; *Giżycki J. M.* Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim... – S. 13.

⁸⁹ *Zielińska T.* Poczci polskich rodów arystokratycznych. – S. 395-396.

⁹⁰ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 107; спр. 7156, ч. 1, арк. 52-53.

клопотався, аби сироти, котрі залишилися після смерті воеводи, «*in virtute prava danego mogli się utrzymać przy dobrach, w Ordynacyi Ostrogskiej nadanych, – Krasilów, Bazylia y Zbytyń nazwanych*»⁹¹. Не виключено, що Сапіги вже знали про близьке закінчення роботи дубенських комісарів та адміністраторів і перспективи повернення маєтків до рук надвірного маршалка Великого князівства Литовського й побоювалися втратити свої набутки.

16 травня 1758 року польський король Август III згорнув діяльність Дубенської комісії та адміністраторів і відновив право на маєтки Острозької ординації їх попередньому власникові – Янушу-Олександру Сангушку. У свої володіння князь повинен був увійти через п'ять тижнів після появи монаршого рескрипту⁹². Того самого дня король написав листа великому коронному гетьманові, у якому зазначив: «...*po wynściu lat czterech czasu trwającej administracyi dóbr ostrogskich żaden stąd dla Rzeczypospolitey niewyniknął awantarz...*». З огляду на це та інші нюанси володар вирішив припинити адміністрацію та повернути маєтки надвірному маршалкові, «*aby pomieniony xiężę do possessyi dóbr ostrogskich był przywrócony у one tak iako przedtym przed podziałem kolbuszowskim trzymał*»⁹³. Військо, розквартироване в Дубенській фортеці, ще деякий час утримувало твердиню, схоже, очікуючи на відповідне розпорядження коронного гетьмана⁹⁴.

Екс острозький ординат⁹⁵ і справді повернувся до колишніх посілостей. В документі Кременецького гродського суду від 23 червня 1759 року про князя Сангушка мовиться як про «*dobr Ordynacyi Ostrogskiej dziedzica*», «*bonorum Ordinationis Ostrogianae dziedzica*»⁹⁶. 16 листопада 1760 року він робить надання своєму секретареві Міхалові Чапличу на Старокостянтинівщині, називаючи при цьому Старокостянтинівський ключ своїм⁹⁷. В 1773 році Францішек Коморницький отримав презенту на острозьке пробовство за двома підписами співвласників міста – Януша-Олександра Сангушка та познанського воеводи Антонія-Барнаби Яблоновського⁹⁸.

⁹¹ Лист М.-К. Радзивіла до Є.-А. Вандаліна Мнішха від 8 V 1758 р. з Корелич (Там само, спр. 6915, арк. 117).

⁹² AGAD w Warszawie, MK, Libri inscriptionum, sygn. 231, k. 267-269 v.; ЛННБ ВР, ф. 91, спр. 8., арк. 84 зв.

⁹³ ЛННБ ВР, ф. 4, оп. 1, спр. 246, арк. 61 зв.

⁹⁴ *Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy.* – Wilno, 1840. – Т. 2. – S. 196-197.

⁹⁵ Примітно, що в офіційних документах до нього продовжують застосовувати титул ордината. Так, у маніфесті від 7 березня 1759 року в гродських книгах Київського воеводства його названо «*ординатом Острозької ординації*» (ЛННБ ВР, ф. 141, оп. 2, спр. 644, арк. 14); у трибунальському позові від 20 серпня 1763 року Сангушко знову ж таки фігурує як острозький ординат (Там само, ф. 103, оп. 1, спр. 7156, ч. 1, арк. 80 зв.). Однак сам він у своїх привілеях цього титулу, схоже, уникав. (Див., напр: там само, ф. 91, спр. 188, тека 1, арк. 59 (1 січня 1760 року); там само, арк. 60-60 зв. (30 жовтня 1762 року)).

⁹⁶ ЛННБ ВР, ф. 91, спр. 295, арк. 529-529 зв.

⁹⁷ Там само, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 120.

⁹⁸ Archiwum narodowe w Krakowie (Polska), Archiwum Sanguszków, rękopisy, sygn. 1031,

Якою ж була ситуація на Базалійщині? Читач, можливо, досі тримає в полі зору ту обставину, що князь Сангушко спеціальною розпискою від 15 листопада 1755 року гарантував Сапізі його права на придбані маєтки навіть після того, як він учинить публічну відмову. Однак, у зв'язку із загальною нівеляцією колбушівських та Сандомирських домовленостей і публічними рецесами цю декларацію, або ж, як тоді говорили, ассекурацію, Сангушко чи то міг і не виконувати, чи й не був у змозі виконати. В роки функціонування Дубенської комісії тут якимось чином зумів зберегти вплив Ігнацій Сапіга, хоча формально на маєтки могли претендувати тільки його сини. Після смерті Сапіги та повернення добр колишньому ординатові в Базалійському ключі витворилась подвійна влада: з одного боку – мстиславські воєводи, з іншого – надвірний маршалок Великого князівства Литовського.

Так, 18 березня 1760 року нащадки Ігнація Сапіги уклали з Томашем-Антонієм Радзішевським трирічний контракт щодо села Лютарівка (Лютарівка)⁹⁹. 17 квітня 1760 року молоді Сапіги спорядили угоду з варшавським чашником Антонієм Опацьким на користування Котюжинцями¹⁰⁰. 2 липня 1761 року в Кременецькому гродському суді від імені мстиславських воєводичів з новгородським ловчим Осецьким вирішується питання щодо Малого Лазучина. 25 квітня 1763 року в тій же інституції на вимогу Юзефа, Ксаверія й Каєтана Сапіг фіксується реляція про огляд меж і копців між Базалією й належними до неї селами та Попівцями, Смишками і Левківцями, а 10 червня того самого року – аналогічний документ щодо кордону від села Свинна¹⁰¹.

Разом із тим, 17 липня 1759 року Януш-Олександр відписав Якубові й Анні з Зубів Камінським у пожиттєве користування сс. Колки, Строки, Троянівку й Лідихівку¹⁰². 25 жовтня 1760 року колишній надвірний маршалок надав Пьотрові та Маріанні Древецьким довічне право на села Клітна Велика й Зозулинці Великі з урочищами Пеньківці, Личівка¹⁰³. 26 червня 1762 року князь Сангушко відступив Рохові й Маріанні Чеховичам, а також їхнім синам Янові й Еразмові в пожиттєве користування село Индики¹⁰⁴. 16 липня 1762 року колишній ординат надав аналогічне право на село Сорокодуби братам Пьотрові й Антонію Собіщанським з приписанням грошових сум Пьотровій дружині – Регіні з Вишневських і

s. 347. Дякую кс. В.-Й. Коваліву за надання копії цього джерела.

⁹⁹ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, арк. 100 зв.

¹⁰⁰ Там само, арк. 99.

¹⁰¹ Там само, арк. 88 зв.

¹⁰² Там само, арк. 86.

¹⁰³ Там само, арк. 86 зв.

¹⁰⁴ Там само.

їх синові Янові¹⁰⁵. 4 серпня 1762 року екс надвірний маршалок дозволив Францішкові Древецькому та подружжю Феліціана й Анни Древецьких користуватись до кінця життя селом Клітна Велика¹⁰⁶. 2 липня 1764 року Сангушко надав пожиттєве право на Сорокодубах Августові та Францішці Жардецьким, а також їхнім синам – Міхалові й Бернардові¹⁰⁷. В середині 1760-х років, коли вирішувалося питання про спірні базалійські терени, князь Сангушко і Юзеф Сапіга взагалі фігурують як співвласники цього маєткового ключа¹⁰⁸!

Подібної бінарності влади у Красилівському ключі прослідкувати не вдається, можливо, тому, що тут до міста належало всього два села – Западинці й Заставки¹⁰⁹. Після ув'язання мстиславські воєводичі документально фігурують у цьому господарському комплексі щонайпізніше з 1760 року¹¹⁰.

Насамкінець, зупинимось на ще одній, учиненій Сангушком, важливій маєтковій операції. «*Będąc pilnie potrzebny summy pińiężney dwoch kroć sto tysięcy złotych polskich*», Януш-Олександр домовився із кременецьким підкоморієм Миколаєм Юношею Пясковським та луцьким земським суддею Юзефом Стецьким і забезпечив позичену суму на маєтках у Красилівському та Базалійському ключах¹¹¹. У документі, спорядженому 5 вересня 1766 року, князь переповів характерну формулу про те, що ці маєтки набув природним способом від своєї матері Марії-Анни з князів Любомирських. Далі зазначив, що свого часу поступився ними на вічні часи Ігнацію Сапізі. Після того ж, як останній відмовився від них, маєтки знову повернулись до Сангушкового дідичного права. Екскордиат, іменуючи себе «актуальним дідичем» указаних господарських комплексів, зобов'язувався виплатити позичену суму за рік. В іншому випадку вчинить донацію перелічених маєтків на користь кредиторів. Документ унесено до книг Кременецького гродського суду 9 вересня 1766 року¹¹².

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Там само. Після запису в сумарії така приписка: «*To prawo iako po tranzakcyach kolbuszowskich iest nabyle (!) niedobre*».

¹⁰⁸ Там само, спр. 7156, ч. 1, арк. 142-142 зв.

¹⁰⁹ Там само, спр. 6958, арк. 106 зв.

¹¹⁰ Там само, арк. 110 зв.

¹¹¹ Місто Базалія, сс. Чухелі Малі й Великі, Мехиринці чи Менхиринці, Лазучин Великий і Малий, Зозулинці Великі й Малі, Колотна або Клітна Велика та Мала, Лютарівка, Строки, Березівка, Сорокодуби; місто Красилів, сс. Западине або Западинці, Янів, Іванчиці, Зарудки, Барсова, Лідихівка, Личівка, Соколівка, Троянівка, Індики, Волиця Куракова, Василівка, Трибухівці, Борешуки, Слуківці, Пентаки, Попорівці і Ходківці (Там само, спр. 6915, арк. 48).

¹¹² Там само, спр. 6915, арк. 47-50; спр. 7156, ч. 1, арк. 146-146 зв.

*Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.
Сторінки занепаду Острозької ординації*

В цьому фінансовому зобов'язанні абсолютно випущено з уваги обіцянку Януша-Олександра не претендувати на маєтки мстиславського воєводи навіть після публічного рецесу! Відтак, роздаючи маєтки в користування, ба, навіть припускаючи можливість їх повного відчуження, Сангушко після 1758 року відчував себе повноправним власником проданих у 1753 році мстиславському воєводі Красилівського й Базалійського маєткових комплексів.

10 квітня 1766 року в Підгірцях брати Сапіги спорядили між собою угоду, а також додаток під назвою «*Punkta umowione*», які вже наступного дня внесли до книг Жидачівського гроду. Сторони погодилися, що Юзефові відійдуть місто Базалія та села «з цього боку Случі», Ксаверію – села, що лежать «за Случчю», а Каетанові належатиме Красилівський маєток. Оскільки в цих володіннях на той час було тільки два панські двори, то на будівництво помешкання Ксаверію брати домовилися сплатити визначені грошові суми¹¹³.

13 вересня 1766 року в Гільчі Януш-Олександр видав документ, з якого довідуємося про те, що брати Сапіги просили князя підтвердити вчинену їхньому батькові донацію. Зрозуміло, Сангушко не квапився виконати їхнє прохання, бо, як пам'ятаємо, 5 вересня заставив ці маєтки своїм новим кредиторам – Пясковському та Стецькому. Схоже, аби загаяти справу, він зазначив, що під час учинення рецесів зобов'язався радитися (певне, щодо маєткових питань) із брацлавським воєводою Станіславом Любомирським, тож і тепер не може задовольнити клопотання воєводичів без попередньої розмови з сенатором. Закінчувався документ оптимістично: щойно отримає від Любомирського пораду, приступить до апробації донації, зробленої їхньому батькові¹¹⁴.

* * *

В 1764 році польським королем став представник «Фамілії» Станіслав-Август Понятовський¹¹⁵. Відтак, сейм, який проходив у Варшаві з 6 жовтня по 29 листопада 1766 року¹¹⁶, визнав чинними Сандомирські трансакції та інші, вчинені після неї Сангушком маєткові операції. Окремо

¹¹³ Там само, спр. 6915, арк. 41-42 зв., арк. 43-43 зв. Порів.: спр. 6958, арк. 22-25 зв.

¹¹⁴ Там само, спр. 6915, арк. 77.

¹¹⁵ *Жаронкін В.* Боротьба за Острозьку ординацію... – С. 226.

¹¹⁶ *Koperczyński W.* Chronologia sejmów polskich 1493 – 1793 // Archiwum komisji historycznej. – Kraków, 1948. – Ser. 2. – T. 4. – № 3. – S. 167. Судячи з діарія сейму, конституції та інших документів обговорення питання Острозької ординації відбувалось протягом 28-29 листопада, в останні дні роботи шляхетського зібрання (BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, rkps. 2620, k. 31-32 v; Volumina legum (далі – VL). – Petersburg, 1860. – T. 7. – S. 216-217; ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 45-46; Mowa j. o. xcia jmci Kajetana Sołtyka biskupa krakowskiego, xiążęcia siewierskiego na seymie ordynaryjnym warszawskim miana dnia 28 9bris 1766 (Biblioteka Kórnicka PAN (Polska), sygn. 36266)).

порушувалось і питання господарських комплексів, які свого часу Ігацій Сапіга набув од Януша-Олександра Сангушка. Сеймова конституція, серед іншого, згадує про його рецес, а також про відому нам Сангушкову асекурацію, що давала підстави нащадкам мстиславського воєводи претендувати на придбані батьком маєтки. При цьому говориться і про те, що Сапіги вже сплатили Миколаєві Пясковському та Юзефові Стецькому записаний на цих добрах грошовий борг.

Сейм скасовував маніфест (рецес), котрий «*ważności donacyi wielmożnemu wdzie mścislawskiemu służących nigdy nie ubliżał*», і звільняв маєтки Сапіг від усіляких довічних прав та боргів на них, учинених Сангушком «*post amissam haereditatem*» (після втрати спадкового права; очевидно, з моменту Сандомирської донації), за винятком згаданого й затвердженого цим сеймовим рішенням та вже відшкодованого боргу. Відтак, передавав маєтки у вічне володіння спадкоємців мстиславського воєводи – Янового малолітнього сина Казимира, який перебував в опіці своєї матері Ельжбети з Браницьких, Юзефа, Ксаверія й Каєтана. Попри довічні права, які на той момент офіційно служили трьом братам Сапігам, сейм визнавав право рівного поділу маєтку між усіма виписаними спадкоємцями¹¹⁷.

До речі, в останній день роботи сейму, 29 листопада 1766 року, в присутності урядників варшавського королівського двору Миколай Юноша Пясковський і Юзеф Стецький квитували Ельжбету з Браницьких, матір Казимира, а також Юзефа, Ксаверія й Каєтана Сапіг щодо відшкодування позиченої Сангушком та записаної на Красилівському і Базалійському ключах суми 200 000 польських злотих¹¹⁸.

Маєткові перипетії мстиславських воєводичів на цьому не закінчилися. Попри те, що далекого 15 грудня 1753 року Сангушко, як пригадаємо, квитував Сапігу щодо сплати вартості придбаних маєткових комплексів, кошти, як виявилось, повністю внесені не були. В документі від 1 лютого 1767 року мовилось про борг за частину проданих сіл, оцінених у 2 тисячі червоних злотих (на той час – 36 тисяч польських злотих). Відтак, зазначалось, що його сума виросла до 72 тисяч. Литовський крайчий Юзеф Сапіга виплатив за себе та братів 54 тисячі. Залишилась четверта частина від названої суми – 18 тисяч, яку мала відшкодувати Ельжбета з Браницьких, вдова Яна Сапіги. Таким чином, споряджений у Баранові 14 грудня 1753 року резигнаційний контракт залишався в руках Сангушка. Князь обіцяв віддати його Юзефові Сапізі після ліквідації четвертої частини боргу¹¹⁹. Щоправда, того самого дня Януш-Олександр спустив належну собі від

¹¹⁷ VL. – Т. 7. – S. 216-217. Див. також: Князі Острозькі. – С. 127.

¹¹⁸ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6915, арк. 45-46.

¹¹⁹ Там само, арк. 55.

Ельжбети Сапіги суму на користь литовського крайчого¹²⁰. От тільки чи віддав резигнаційний контракт – питання залишається відкритим.

Сейм 1766 року, надавши чинності Сандомирським операціям та визнавши ординатські маєтки за об'єкт натурального спадкування, зберіг за добрами визначені ще краківським каштеляном Янушем Острозьким мілітарні зобов'язання. «*Donatariuszowie xiążęcia Sanguszka, czyniąc wieczny fundusz posiłku ku każdej Rzeczypospolitey potrzebie, sumnę trzykroć sto tysięcy złotych pol. na uformowanie kilku set ludzi y sustentacyą ich corocznie z dobr nabytych płacić deklaruią*». Для розподілу цієї суми «*na wszystkie miasta y wsie*» сейм призначив комісію у складі львівського каштеляна Антонія Морського, сандомирського підчашого Міхала Лещинського, іновлодського підчашого Антонія Дзежбицького, київського підчашого Пьотра Прушинського, мельницького чашника Юзефа Марковського, кременецького земського писаря Юзефа Прибишевського, володимирського земського писаря Юзефа Соболевського й інфлянтського стольника Юзефа Вільнера. Для виконання доручених обов'язків комісари, хоча б четверо, повинні були зібратись до Дубна на 1 травня 1767 року¹²¹.

Подальший розвиток подій був таким. В одному з королівських документів від невказаного дня листопада 1768 року зазначається, що комісари «*dla zatrudnienia w zachodzących własnych interessach*» на призначений час прибути не змогли. Тож, король Станіслав-Август, «*zważaiąc dobro pospolite, aby wyznaczona do Skarbu Koronnego pomieniona summa dla powiększenia wojska wnoszona y skutkowana bydź mogła*», знову доручав уже відомим нам членам комісії на 1 травня 1769 року прибути до Острозьких маєтків, «*na niebytność niektórych niezważaiąc*» (аби присутніх було хоча б четверо), й окреслити відповідні суми для сплати¹²².

Однак, в іншому монаршому рескрипті, датованому 28-м листопада того самого року, справу представлено трохи по іншому. Тут говориться, що панове комісари таки прибули на призначений термін і доручену їм справу розпочали, однак «*dla zatrudnienia w zachodzących własnych interessach*», не закінчили. Відтак, монарх у черговий раз зобов'язував членів комісії зібратись до Острозьких маєтків, щоправда, вже не на 1 травня, а на 8 лютого 1769 року¹²³. Як закінчилась робота королівських комісарів і чи були окреслені податкові суми для Красилівського та Базалійського ключів – ще потрібно з'ясувати.

* * *

Приблизно за рік до передбаченого сеймовим рішенням маєткового розподілу, 9 березня 1767 року створено звідну таблицю господарського

¹²⁰ Там само, арк. 66-66 зв.

¹²¹ VL. – Т. 7. – S. 216.

¹²² AGAD, MK, Księgi spraw publicznych (Księgi kanclerskie), sygn. 44, s. 964-966.

¹²³ Ibidem, s. 970-972.

стану Красилівського та Базалійського ключів¹²⁴. Згідно з документом, до Красилівського комплексу входили однойменне місто та сс. Заставки й Западінці. Базалійський ключ складався з міста Базалії, а також сіл Богданівки, Чухелів, Лютарівки, Лазучина Великого й Малого, Мехеринців, Волиці, Першої половини Клітенки, Другої половини Клітенки, Клітної Великої, Зозулинців Великих і Малих, Строків, Троянівки, Лідихівки, Заруддя, Василівки, Першої половини Сорокодуба, Другої половини Сорокодуба, Борщівки, Індиків, Личівки й Пеньківців. Частина із приведених сіл перебувала в користуванні державців¹²⁵.

Порівняно з уже відомими нам попередніми складами цих адміністративно-господарських комплексів, на 1767 рік спостерігається їх суттєва зміна. Впадає у вічі й перехід низки сіл від Красилівського до Базалійського ключів. Процес формування та зміни цих двох маєткових комплексів у перспективі міг би стати предметом окремого дослідницького проекту.

13 січня 1768 року у Львові відбувся компромісарський суд, який поділив спадщину Ігнація та Анни з Красицьких Сапігів, у тому числі й маєтки в Кременецькому повіті на Волині. *Каєтан Сапіга* взяв місто й фільварк Базалію, село й фільварк Богданівку, село Чухелі, а в посесорських маєтках – село й фільварок Зозулинці Великі й село Зозулинці Малі. *Ксаверій Сапіга* обрав місто й фільварк Красилів, село Заставки, село й фільварк Западінці, а в посесорських маєтках – фільварк Сорокодуб, фільварк і село Клітну Велику, фільварк і село Личівку, село Пеньківці або Пентаки. *Юзеф Сапіга*, крім набутоків за межами Волині, посів у посесорських маєтках фільварк і село Борщівку, фільварк і село Волицю, фільварк і село Клітенку, фільварк і село Василівку. *Ельжбеті з Браницьких* і її синів *Казимирові Сапізі* дісталися, поза іншим, фільварк і село Мехеринці, села Лазучин Великий і Малий, фільварк і село Лютарівка, а в посесорських маєтках – фільварк і село Строки, сс. Троянівка, Лідихівка й Заруддя, фільварк і село Індики.

Окремо у процесі розподілу згадано про податок на утримання військового підрозділу з Острозьких маєтків відповідно до ухвали сейму 1766 року. Зазначалося, що Базалійський і Красилівський ключі поділені, а податок ще не визначений. Після ж його ухвали, запобігаючи можливому збитковій у якійсь частці маєтку, *«aby scheda schedzie według proporcji działów swoich taki podatek pieniądźmi kompensowała»*¹²⁶. Ми пам'ятаємо, що в черговий раз для укладення відповідного тарифу королівські комісари мали зібратися 8 лютого 1769 року.

¹²⁴ ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6958, таблиця (аркуш непагінований).

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Там само, арк. 67-80; *Giżycki J. M. Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim...* – S. 13-14. Порів.: ЛННБ ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 7132, арк. 1-2 зв.

*Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті.
Сторінки занепаду Острозької ординації*

В підсумку зазначимо, що Красилівський та Базалійський масткові ключі впродовж XVI – XVIII століть пройшли складний шлях від мастків у власності князів Острозьких через Острозьку ординацію до родинних набутків Сапіг. Кульмінаційним моментом у цьому процесі стали баранівсько-колбушівсько-сандомирські домовленості між надвірним маршалком Великого князівства Литовського князем Янушем-Олександром Сангушком і мстиславським воєводою Ігнацієм Сапігою, в результаті яких указані добра відходили у власність останнього. Попри складнощі пост-сандомирської ситуації в Речі-Посполитій, непослідовність князя Сангушка та конфлікти з новгородським воєводою князем Юзефом-Александром Яблоновським згідно з сеймовим рішенням 1766 року Красилівський і Базалійський масткові комплекси таки стали родинною власністю спадкоємців мстиславського воєводи. Додаткового вивчення потребує доля мастків на Дубенщині, які в ході власницьких перипетій зникли з поля зору й до господарських набутків Сапіг, як видається, більше не потрапили.